Kati Katajisto

Haminan rauha ruotsalaisesta, suomalaisesta ja venäläisestä näkökulmasta

Suomen sota

- Suomen sota alkoi 21.2.1808 venäläisten ylitettyä Ruotsin valtakunnan rajan nykyisen Suomen kohdalta
- Haminan rauha 17.9.1809: http://www.histdoc.net/historia/frhamn.html
- Merkkivuosi/Märkesåret 1809: http://www.1809.fi/etusivu/fi.jsp & http://www.markesaret1809.se/

Ruotsin itäraja

- Uudenkaupungin rauhassa (30.8.1721) Ruotsi menetti Venäjälle Liivinmaan, Viron ja Inkerin sekä Suomen kaakkoisosan Viipuriin saakka
- 1743 Turun rauhassa Kymijoen itäiset alueet Venäjälle
- 1790 Värälän rauhassa ei rajamuutoksia

Suomen sota

- Svartholman merilinnoitus antautui 18.3.1808
- Suomen ”pääkaupungin” Turun valloitus maaliskuun 22. päivä
- runsas kuukausi hyökkäyksestä, maaliskuun 28. päivänä, keisari Aleksanteri I julisti sodankäynnin päämääräksi Suomen valloituksen

Suomen sota

- Huhtikuun puolivälissä 1808 käytiin Suomen sodan ensimmäiset varsinaiset taistelut (Siikajoen ja Revonlahden voittoisat taistelut)
- Viapori antautui 3.5.1808
- Viaporin antautumisen myötä Ruotsin puolustusstrategian selkäranka katkesi

Suomen sota

- Ruotsista tehtiin Suomeen kesän kuluessa muutamia vaatimattomia maihinnousuyrityksiä, jotka venäläiset onnistuivat torjumaan
- myöskään pääarmeijan voittoja kesällä Etelä-Pohjanmaalla ei onnistuttu hyödyntämään sodakulun kääntämiseksi Ruotsille voitolliseen suuntaan

Suomen sodan kansainvälinen tausta:

- 9.7.1807 Tilsitin liittosopimus, jonka mukaan Venäjän piti taivuttaa Ruotsi ja Tanska Englannin vastaiseen rintamaan
- Napoleon Bonaparte oli voittanut Venäjän ja Itävallan joukot Austerlitzin taistelussa vuonna 1805
- Voittamattomana pidetty Preussin armeija oli kukistunut seuraavana vuonna ja kesäkuussa 1807 Venäjä oli joutunut taipumaan uudelleen Friedlandin taistelussa

Suomen sodan kansainvälinen tausta:

- Napoleonin sotien aiheuttama reaalipolitiikka: Suomi rauhoitettava nopeasti
- Venäjän keisari pyrki harjoittamaan tietoista rauhoituspolitiikkaa, johon kuuluivat valojen ottaminen kansalta ja johtavan säätyläistön ”sydänten valloitus” lukuisilla uusilla viroilla, palkkioilla ja muilla armonosoituksilla

Suhde venäläisiin

- Suomen ylemmät säätyläiset on nähty usein varsin kielteisessä valossa joko fatalisteina tai valistusrationalisteina Suomen sodassa ja sen jälkeen nopeina ”takinkääntäjinä”
- Ylemmät säätyläiset ja kaupunkilaiset ottivat tilanteen pääasiassa rauhallisesti ja sopeutuivat siihen, eikä pakoon lahden yli lähdetty juuri lainkaan

Suhde venäläisiin

- Suomeen lähetettiin Ruotsista maaliskuun alussa myös virallinen käsky, jonka mukaan maaherrojen tuli jäädä paikoilleen lieventämään lääniensä asukkaiden hätää
- venäläiset puolestaan pyrkivät säilyttämään suomalaisten entisen elämänmenon mahdollisimman vähin häiriöin, mikä helpotti säätyläistön sopeutumista uuteen esivaltaan

Suhde venäläisiin

- maalaisrahvas sen sijaan suhtautui venäläisiin pääasiassa vihamielisesti
- talonpoikaisia kansannousuja tapahtui muun muassa Ahvenanmaalla, ruotsinkielisellä Pohjanmaalla ja Pohjois-Karjalassa
- talonpoikaisväestön mielestä herrasväki näytti alistuvan liian helposti venäläisten vallan alle

Suhde venäläisiin

- Itä-Suomen säätyläistön keskuudessa olikin epäilemättä joitain henkilöitä, jotka ottivat venäläiset vähän liiankin innokkaasti vastaan
- pääasiassa säätyläistö kuitenkin taipui ja alistui, koska muitakaan todellisia vaihtoehtoja ei ollut
- Ruotsista oli tullut käsky, että virkamiesten oli jäätävä Suomeen ja riittävää sotilasapukaan ei lähetetty

Suhde venäläisiin

- ilman säätyläistön yhteistyövalmiutta ja jäämistä Suomeen kansan kohtalo olisi saattanutkin olla kurjempi, sillä venäläisten olisi silloin täytynyt turvautua tiukempiin otteisiin
- Venäjän Suomen valloitus onnistuikin melko verettömästi

suomalaisen isänmaan rakentuminen

- uudenlainen näkökulma:
- eliitti (ruotsinkielinen aatelisto)
- identiteetti (säätyidentiteetti/kansallinen identiteetti)
- miten aikalaiset itse kokivat, ajattelivat ja tunsivat muutoksen

identiteetti

- Suomen alueen asukkaat olivat olleet ruotsalaisia, kuninkaan uskollisia alamaisia (kansalaisidentiteetti/medborgare & kansallinen identiteetti/nationality)
- säätyidentiteettiä usein pidetty keskeisempänä
- aatelisto silti tietoinen paikallisesta, suomalaisesta, identiteetistään

identiteetti

- vaihtoehdot: ruotsalaisuus (muutto Ruotsiin), venäläisyys (?) tai muututtava suomalaisiksi
- suomalaisuus ei teoreettisesti ajatellen loogisin vaihtoehto
- Suomi oli ollut kotiseutu ja Ruotsi isänmaa

Kotisetu

- aikalaisille itselleen patriotismin ymmärtäminen samanaikaisesti sekä paikallisella että valtakunnallisella tasolla oli täysin luonnollista
- koko Ruotsin valtakuntaan viitattaessa suomalaiset (Suomessa syntyneet tai Suomessa asuvat henkilöt) käyttivät yleensä ruotsinkielisiä termejä *fädernesland*, *fosterland* ja *la patrie*, Ruotsi oli siis suomalaisten isänmaa

isänmaa ja kotiseutu

- Ruotsi ymmärrettiin tällöin siis valtiona (nykytermein käytännössä valtakuntana), joka henkilöityi Ruotsin kuninkaassa, ja tämän valtion kansalaisina suomalaiset olivat siis ruotsalaisia (samaan tapaan kuin esimerkiksi savolaiset ovat nykyään suomalaisia)

isänmaa ja kotiseutu

- Suomi taas oli alueellisesti erottuva osa Ruotsia, josta käytettiin yleensä termejä *fädernesbygd* ja *fosterbygd* (kotiseutu, synnyinseutu)
- suomalaisten usein puheessa käyttämä viittaus kuninkaaseen ja isänmaahan (konungen och fädernesland) ei siis tarkoittanut kuningasta ja Suomea, vaan kuningasta ja valtiota (kuninkaan valtakuntaa), joka oli kaikkien kuninkaan alamaisten yhteinen isänmaa

isänmaa ja kotiseutu

- kuninkaan, isänmaan ja synnyinseudun etujen katsottiin sulautuvan yhteen ainakin virallisen ja julkisen puheen tasolla
- Useimmat aateliset katsoivat yhä, että aatelismiehen ensisijainen velvollisuus oli palvella nimenomaan kuningasta, joka yhdisti isänmaan eri alueet (kotiseudut) toisiinsa
- kuningas ja isänmaa tulivat siis hierarkkisessa arvojärjestyksessä ennen kotiseutua

Muutos: Kotiseudusta isänmaaksi

- Suomen tulevan kehityksen kannalta oli ratkaisevaa, että maan johtava eliitti samastui ennen kaikkea kotiseutuunsa Suomeen, joka alettiin nyt ymmärtämään Ruotsin sijaan isänmaana, vaikka periaatteessa Suomi olisi voinut säilyä kotiseutuna ja Venäjästä olisi voinut tulla uusi isänmaa

Kotiseudusta isänmaaksi

- Suomen johtomiehet eivät samaistuneet venäläisiin säätyveljiinsä, vaikka aatelistoa onkin usein pidetty kosmopoliittisena luokkana
- sen sijaan eliitti sitoutui ennen kaikkea suomalaiseen kansakuntaan, johon katsottiin kuuluvan kaikkien Suomen alueen asukkaiden (tavallinen kansa ei pystynyt vielä pitkään aikaan vaikuttamaan Suomen asioihin, eikä heillä myöskään ollut todellista käsitystä maan uudesta valtiollis-poliittisesta asemasta)

Polku kotiseudusta isänmaaksi

- Pietarin lähetystö syksy 1808 (lakien ja oikeuksien säilyttäminen)
- Porvoon maapäivät (hallituskonselji & vastavuoroisuus)
- ns. Upseerilähetystö (Porvoon maapäivillä ei ratkaistu upseerien asemaa)

Polku kotiseudusta isänmaaksi

- ns. Upseerimanifestia voi pitää Suomen johtavan eliitin kannalta ratkaisevana koetinkivenä, joka poisti viimeisetkin esteet siltä, että Suomen uusi valtiollis-poliittinen asema voitiin hyväksyä
- upseerimanifestin myötä voi katsoa tapahtuneen myös merkittävän aatteellisen muutoksen Suomen johtohenkilöiden keskuudessa

Upseerilähetystö

- Upseerien ja ylipäätänsä aateliston tärkeimpänä vaalilauseena oli ollut *kuningas ja isänmaa*, ja nimenomaan kyseisessä arvojärjestyksessä
- nyt tämä alettiin kuitenkin ymmärtämään siten, että isänmaa (siis Suomi, joka alettiin ymmärtämään Ruotsin sijaan isänmaana) tuli ennen hallitsijaa
- aateliston uskollisuus ja velvollisuudet alkoivat kohdistua ennen kaikkea Suomeen, eivätkä hallitsijaan ja hallitsijan valtakuntaan

Upseerilähetystö

- Suomen aateliston lojaalisuus ei siis siirtynyt Ruotsin valtakunnasta Venäjän valtakuntaan, mikä olisi ollut aikaisempaan verrattuna loogisinta, vaan Suomeen, jonka hallitsijaksi Aleksanteri I kuitenkin kelpuutettiin ilomielin -olihan keisari kohdellut Suomea niin hyvin

Polku kotiseudusta isänmaaksi

- Haminan rauhansopimus Ruotsin ja Venäjän välillä, suomalaiset eivät osallisia
- Haminan rauhansopimus: vuoden 1809 rajat projisoitu kauas taaksepäin sekä Suomessa että Ruotsissa (ns. varsinainen Ruotsi, Suomen unohdus)
- Bernadotte hallitsijaksi (ei revanssihalua Suomen suhteen)

Muutos Suomessa

- Suomen johtomiehet eivät katsoneet itseään pelkästään Aleksanteri I:n alamaisiksi, sillä alamainen viittaisi käsitteenä pelkästään alamaissuhteeseen hallitsijaan
- suomalaiset määrittyivät myös hallitsijan valtakunnasta erilliseksi erottuvan isänmaan eli Suomen kautta
- eliitti sitoutui myös suomalaiseen kansakuntaan, johon katsottiin kuuluvan kaikkien Suomen alueen asukkaiden (myös suomen kieli, Ruotsin valtakunnassa vähemmistökieli)

isänmaamme keisari

- isänmaan eli Suomen "valtion" kautta Suomen asukkaat määräytyivät ensisijassa kansalaisuuden (medborgare) eikä alamaisuuden kautta, sillä kansalaisuus – johon sekoittui käytännössä myös käsityksiä kansallisuudesta – viittasi ennen kaikkea "valtioon", joka ymmärrettiin Suomeksi – eikä suinkaan Venäjäksi

isänmaamme keisari

- Aluksi kaikkien suomalaisten ei kuitenkaan ollut helppo käsittää Suomea isänmaana, sanan laajemmassa merkityksessä (fädernesland), tai "valtiollisena" kokonaisuutena omine lakeineen ja hallintoinstituutioineen
- tämän ymmärtäminen vaati tietoista asenteiden muutosta

isänmaamme keisari

- Gustaf Mauritz Armfelt kirjoitti 25. heinäkuuta 1811 R. H. Rehbinderille: "Meidän onnemme, meidän hyvinvointimme riippuu siitä, että meistä rehellisesti ja täydestä sydämestä tulee suomalaisia, sillä meidän on nyt yhtä vähän sallittua poliittisessa mielessä hutiloida ruotsalaisilla aatteilla kuin olisi kunniallista ja mielipiteittemme mukaista olla venäläisiä. Keisari tahtoo, että olemme suomalaisia; täyttäkäämme Jumalan nimessä tehtävämme."

isänmaamme keisari

- Palmfelt kirjoitti: "Keisari haluaa tehdä meistä onnellisia ja aitoja suomalaisia (ägta finnar); Jumala suokoon, että emme itse estä hänen hyviä aikomuksiaan. Monet luulevat yhä, että heidän velvollisuutensa on olla ruotsalaisia eikä suomalaisia, joka sotketaan venäläiseen. Venäläisiä meidän ei tule kuitenkaan olla muuten kuin, että toivomme heille kaikkea onnea ja menestystä meidän oman parhaamme takia, sillä meidän etumme ovat niin läheisesti yhdistetyt."

isänmaamme keisari

- Aleksanteri I herätti Suomen johtomiehissä todellista henkilöpalvontaa (suojelusenkeli)
- Suomen johtomiehet pitivät Aleksanteri I:n tapaa kohdella Suomea todella ihmeellisenä ja jalona
- Suomen johtomiesten keisarin palvonnassa korostuivatkin traditionaalisen hallitsijajohtoisen sääty-yhteiskunnan arvostukset ja ihanteet (vrt. Ranskan vallankumous)

isänmaamme keisari

- Suomen johtomiehillä ei ollut ketään tai mitään muuta, mihin he olisivat voineet turvautua
- sen sijaan Suomen johtomiehet eivät luottaneet venäläisten aikeisiin Suomea kohtaan, eivätkä he aina luottaneet myöskään suomalaisten omiin kykyihin ja haluun toimia isänmaansa parhaaksi

isänmaamme keisari

- hyvän Aleksanteri I suojissa ja turvaamana oli rakennettava suomalaisuus (kansallishenki, tietoisuus isänmaasta ja erillinen hallinto), sillä tulevaisuudessa poliittiset konjuktuurit saattaisivat ja suorastaan uskottiin muuttuvan suomalaisille epäedullisemmiksi

uusi valtiollinen asema

- Suomen johtomiehet korostivat useaan otteeseen, että epävarma tilanne vaati kaikkien suomalaisten yksimielisyyttä, vaikka käytännössä yksimielisyyden säilyttäminen osoittautui hyvin vaikeaksi
- lisäksi Suomen valtiollinen asema oli uusi ja hankala, sillä Suomen keskushallinto oli luotava alusta alkaen

uusi valtiollinen asema

- hallinnon organisoinnissa oli otettava huomioon suomalaisten omat lait ja oikeudet sekä toisaalta myös keisarin oikeudet Suomen ylimpänä hallitsijana
- Ruotsin valtakunnan ajoilta peräisin olevia lakeja ei ollut helppoa soveltaa Venäjän hallitsijan alaisuuteen kuuluvaan autonomiseen Suomeen, koska valtiorakenne oli aivan erilainen

uusi valtiollinen asema

- suurista linjoista Suomen johtomiehet olivat kuitenkin yksimielisiä, sillä kaikki katsoivat, että Suomen Venäjästä erillinen ”itsenäinen” hallinto oli säilytettävä, vaikka sen tosiasiallisesta sisällöstä saattoikin esiintyä erimielisyyttä

uusi valtiollinen asema

- virkamiehiltä puuttui kokemusta ja taitoja hoitaa siviilihallinnon alaan kuuluvia virkatehtäviä
- paineita aiheutti myös se, että samaan aikaan kun venäläiset oli pyrittävä pitämään erossa Suomen asioista, oli suomalaiset puolestaan saatava tajuamaan, että he olivat suomalaisia sanan valtiollis-poliittisessa merkityksessä
- ajan kansainvälispoliittisen tilanteen aiheuttama epävarmuus myös ongelmana

uusi valtiollinen asema

- Armfelt: "Meillä Suomessa rehellinen, isänmaallinen kunnon mies ei koskaan pääse hitustakaan eteenpäin. Meidän täytyy kestää suuria onnettomuuksia, ennen kuin täällä syntyy kansallishenki, ja kyllä ne kärsimykset vielä tulevat. Surkuttelen teitä ja kaikkia, jotka koettavat johtaa yleisöä oikealle tielle... Mikä kuolettaa on tieto, että me itse olemme pahimmat vihollisemme.

uusi valtiollinen asema

- Uudenlaisen suomalaisuuden rakentumisessa oli kyse tietoisesti tapahtuvasta kansallisesta konstruktiosta, sillä suomalaisuus oli nimenomaan luotava
- Suomen alueen asukkaat olivat luonnollisesti olleet myös aikaisemmin suomalaisia, mutta Suomen Venäjään liittämisestä lähtien suomalaisuuteen sisältyi valtiollis-poliittinen ulottuvuus

ero ja lähentyminen Venäjään

- Suomen johtomiehet katsoivat, että ”itsenäinen” asema Venäjän vallan alaisuudessa oli parempi vaihtoehto kuin arvaamaton tulevaisuus "maailmantyrannin" alaisuudessa
- pragmaattinen lähentyminen Venäjään oman liikkumatilan varmistamiseksi, mutta muuten eron säilyttäminen (kulttuuri, tavat, kieli)

ero ”uuteen” Ruotsiin

- onneton Suomen sota aiheutti suuria muutoksia Ruotsissa
- Ruotsi ajautui vallankumouksen partaalle, jonka seurauksena maan laillinen hallitsija syrjäytettiin
- Suurin osa ruotsalaisista suhtautui varsin välinpitämättömästi Suomeen sodan jälkeen, huomio kiinnittyi Ruotsin sisäisiin vaikeuksiin
- ylipäätänsä Ruotsin asema nähtiin Suomessa sekavana ja epävakaana

Ruotsi

- vuoden 1812 politiikka Ruotsin ja Venäjän välillä: Ruotsi luopuisi revanssiajatuksista
- Ruotsille Norja
- vuoden 1812 politiikan perusta pitänyt 200 vuotta taaten näin Ruotsin pitkän rauhankauden (”sisäänpäinkääntynyt & provinsiaalinen”)
- mahdollistanut samalla Suomen autonomian kehityksen

suomalaisten henkinen ero ”uuteen” Ruotsiin

- Suomessa Ruotsin katsottiin ”hylänneen” Suomen sodassa
- syy vieritettiin Suomen armeijan päälliköiden kuten Palmfeltin, Aminoffin ja Gripenbergin niskoille sen sijaan, että olisi pohdittu Suomen armeijan todellista tilaa ja resursseja

ero ”uuteen” Ruotsiin

- ruotsalaiset eivät myöskään näyttäneet haluavan, että suomalaiset (Suomessa syntyneet ja asuvat) olisivat jääneet tai muuttaneet asumaan Ruotsiin
- G. M. Armfelt väittikin keväällä 1810, että säätyjen ja suuren virkamiesjoukon Suomea kohtaan osoittaman käytöksen tarkoituksena oli ”erottaa suomalaisten sydämet ikuisiksi ajoiksi Ruotsista”

ero ”uuteen” Ruotsiin

- Suomen ylimpien virkamiesten oli vaikea hyväksyä Ruotsissa tapahtunutta vallankaappausta, laillisen kuninkaan ja kuningassuvun syrjäyttämistä, ja sitä seurannutta valtiorakenteen muutosta (verrattiin jakobiinien riehuntaan), vaikka Suomen katsottiinkin kärsineen eniten Ruotsin kuninkaiden aloittamista sodista

ero ”uuteen” Ruotsiin

- Suomen tilanne alkoikin näyttää Suomen johtomiesten mielestä varsin onnelliselta verrattaessa Ruotsiin, varsinkin sen jälkeen kun suomalaisten oma asema oli alkanut vakiintua Haminan rauhansopimuksen ja upseerimanifestin myötä
- Suomen sodan jälkeinen Ruotsi oli Suomen johtomiesten mukaan hyvin erilainen kuin se Ruotsi, joka oli ollut heidän isänmaansa

”valtiorakennus”

- Suomen johtomiehet, katsoivat ja kokivat olevansa rakentamassa suomalaista "valtiota"
- Suomen johtomiesten yksityisessä kirjeenvaihdossa – kuten arkipuheessa yhä nykyäänkin – valtio ei ollut mikään valtio-oikeudellis-juridinen käsite, vaan käsite, jonka aikalaiset ymmärsivät enimmäkseen itsestään selvästi ja ilman tarkempia määrittelyjä

”valtio”

- Lisäksi Suomen autonomian ajan alun johtomiesten valtio -käsityksen määrittelemistä vaikeuttaa se, että kyseiset henkilöt olivat vasta rakentamassa Suomen "valtiota”
- Suomen johtomiesten pyrkimys tehdä Suomesta "valtio" ei tee silti tyhjäksi sitä, että he olivat samaan aikaan tietoisia myös siitä, ettei Suomi tosiasiassa ollut suvereeni valtio vaan ainoastaan valtiota muistuttava kokonaisuus

”valtio”

- olisi harhaanjohtavaa nähdä Suomen autonomian ajan alun "valtiorakennus" ns. joulukuun kuudennen päivän tähystysaukosta
- Suomen autonomian ajan alun johtomiesten tavoitteena ei ollut rakentaa Suomesta suvereenia ja itsenäistä valtiota aivan kuin he olisivat nähneet kauas tulevaisuuteen, jossa Suomen kansallisen kehityksen teleologinen päätepiste kulminoituisi Venäjästä erillisen valtion synnyssä

”valtio”

- Kyse oli pikemminkin reagoimisesta ja sopeutumisesta uuteen tilanteeseen, johon he olivat joutuneet vastoin omaa tahtoaan
- ajatus Suomen sulautumisesta Venäjään oli yksinkertaisesti luonnoton, ja siksi heille ei jäänyt vallitsevissa olosuhteissa muuta mahdollisuutta kuin olla suomalaisia sanan valtiollis-poliittisessa, Suomen "valtion" kansalaisuuteen viittaavassa mielessä, sillä ruotsalaisuus ei ollut enää vaihtoehto

”valtio”

- On kuitenkin myös syytä todeta, että erillisen Suomen "valtion" synty ei ollut ensikädessä Suomen autonomian ajan alun johtomiesten vaan Aleksanteri I:n luomus siinä mielessä, että Suomen "valtion" perustana oli keisarin hallintotoimena perustama Suomen suuriruhtinaskunta
- Suomen "valtiota" ei olisi alun perinkään lähdetty rakentamaan, ellei Suomea olisi ensin liitetty Venäjään

”valtio”

- Suomen autonomian ajan alun johtomiesten ansiona voi kuitenkin pitää sitä, että Suomesta tuli myös käytännössä erillinen "valtio”
- venäläiset virkamiehet olisivat tuskin ymmärtäneet Suomen itsehallinnollista asemaa, ja jos Suomen johtomiehet eivät olisi heti alusta lähtien pitäneet mahdollisimman tiukasti kiinni suomalaisten Venäjästä erillisestä asemasta, olisi Suomen itsehallinnollinen asema ollut vaarassa vesittyä heti alkuunsa

Venäjä vahva imperiumi

- Venäjä monikansallinen imperiumi, jonka alaisuudessa autonomia saattoi kehittyä eteenpäin ja laajentua (taustalla suomalaisten lojaliteetti ja järjestelmän toimivuus)
- Aleksanteri I liberaali kausi
- vasta 1800-luvulla suomalaisten ja venäläisten intressit törmäsivät yhteen

isänmaa ja ”valtio”

- Suomen tulevan kehityksen kannalta oli ratkaisevaa, että maan johtava eliitti samastui ennen kaikkea kotiseutuunsa Suomeen, joka alettiin nyt ymmärtämään Ruotsin sijaan isänmaana ja ”valtiona”
- suomalaista identiteettiä rakennettiin autonomian ajan alussa ruotsinkielisten aatelismiesten johdolla civic-painotteisesti eli korostaen suomalaisten aikaisempia (Ruotsin valtakunnan aikaisia) lakeja ja oikeuksia

Lisätietoa

Esitelmä perustuu pääasiassa tekijän väitöskirjaan Isänmaamme keisari – Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa. Yliopistopaino, Helsinki 2009.

Max Engman, Pitkät Jäähyväiset – Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen. WSOY, 2009.